

Adam Lityński

Gruzińska próba wybicia się na niepodległość : W stulecie proklamacji Demokratycznej Republiki Gruzji (1918)

Roczniki Administracji i Prawa 18/1, 109-130

2018

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Oryginalny artykuł naukowy
Original article

Data wpływu/Received: **11.02.2018**

Data recenzji/ Accepted: **23.04.2018**

Data publikacji/Published: **30.06.2018**

Źródła finansowania publikacji: **Wyższa Szkoła Humanitas**

DOI: 10.5604/01.3001.0012.5989

Authors' Contribution:

(A) Study Design (projekt badania)

(B) Data Collection (zbieranie danych)

(C) Statistical Analysis (analiza statystyczna)

(D) Data Interpretation (interpretacja danych)

(E) Manuscript Preparation (redagowanie opracowania)

(F) **Literature Search (badania literaturowe)**

Adam Lityński*

**GRUZIŃSKA PRÓBA WYBICIA SIĘ NA NIEPODLEGŁOŚĆ.
W STULECIE PROKLAMACJI DEMOKRATYCZNEJ
REPUBLICI GRUZJI (1918)**

STULECIE

Ponad sto lat minęło od czasu gdy dwie rewolucje, lutowa (w marcu) i październikowa (w listopadzie) 1917 r. zmieniły bieg dziejów świata. Narody upadłego Imperium Rosyjskiego na ogół usiłowały wykorzystać chwilę dziejową, by wybić się na niepodległość. Niektórym się to udało, jak na przykład Polakom i narodom krajów bałtyckich, ale innym mimo heroicznych nieraz wysiłków to się nie udało i zagarnęło je imperium czerwone powstające w miejsce białego. Dokładnie sto lat temu, w maju 1918 roku, próbę taką podjęła Gruzja.

* prof. dr hab.; Wydział Administracji i Zarządzania Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu.

MIĘDZY TRAKTATEM BRZESKIM A AKTEM NIEPODLEGŁOŚCI

Warto na wstępie krótko przypomnieć skomplikowaną sytuację międzynarodową na Kaukazie i Zakaukaziu, w jakiej przyszło Gruzinom podjąć wysiłki w celu wywalczenia niepodległości i stworzenia niezawisłego państwa. Jak wiadomo, już wkrótce po bolszewickim zamachu stanu w Piotrogradzie, 15/2 grudnia 1917 r., sowiecki rząd w Piotrogradzie zawarł z państwami centralnymi rozejm i podjął separatystyczne rokowania pokojowe w Brześciu Litewskim. Ponosząca dotychczas jedynie porażki Turcja skorzystała z okazji: już w grudniu 1917 r. naruszyła rozejm¹ i rozpoczęła skuteczną ofensywę, wkraczając na Zakaukazie. Traktat brzeski (3 III 1918) odrywał od Rosji ważną część Zakaukazia (Batumi, Kars). Ponadto – na co rzadko zwraca się uwagę – traktat brzeski w praktyce pozostawiał Turcji wolną rękę w kształtowaniu sytuacji politycznej w regionie². W tej sytuacji rząd – Komisariat Zakaukaski³ zdecydował o podjęciu bezpośrednich rozmów z Turcją (12 III 1918 w Trapezuncie). Strona turecka ostro i w sposób niepodlegający dyskusji żądała, by Zakaukazie oderwało się od Rosji i proklamowało niepodległość, bo tylko taka sytuacja stworzy, że rozmowy będą miały walor rozmów międzynarodowych. Wobec daleko idących tureckich żądań terytorialnych rozmowy zostały zerwane, zaś armia turecka szła naprzód. W tej sytuacji Sejm Zakaukaski⁴ ogłosił stan wojny z Turcją, a 22 kwietnia 1918 r. tenże sam Sejm proklamował Zakaukazie niezależną od Rosji niepodległą **Zakaukaską Demokratyczną Federacyjną Republiką** [ZDFR]. Wznowiono rokowania pokojowe z Turcją, która stawiała jednak ultymatywnie coraz bardziej drastyczne żądania terytorialne i inne. Teraz Turcja zaczęła naciskać na rozwiązanie ZDFR, stawiając to jako ultimatum. Wśród wewnętrznych ogromnych napięć, a nawet starć, zwłaszcza między muzułmańskimi Azerami a katolickimi Ormianami, w warunkach stałego postępu armii tureckiej,

¹ Rozejm na froncie wschodnim pomiędzy Rosją a Niemcami, Austro-Węgrami, Bułgarią i Turcją podpisany został 15/2 grudnia 1917 r., zaś 18/5 grudnia w Erzindżan (Erzincan) podpisali taki dokument szefowie sztabów rosyjskiej armii kaukaskiej oraz armii tureckiej.

² Art. 4 traktatu z 3 marca 1917 r. pomiędzy Niemcami, Austro-Węgrami, Bułgarią i Turcją z jednej strony a Rosją z drugiej strony: „[...]Rosja nie będzie się wtrącać w reorganizację narodowych i międzynarodowych stosunków tych dystryktów, ale pozostawi ludności tych dystryktów sprawę przeprowadzenia tej reorganizacji w zgodzie z sąsiadującymi Państwami, w szczególności z Turcją”, <http://tnke.home.pl/armianiemiecka/Dokument/1918b.htm> 28 X 2017. Zob. też bliżej na ten temat: W. Materski, *Georgia rediviva. Republika Gruzińska w stosunkach międzynarodowych 1918-1921*, Warszawa 1994, s. 40-41; P. Olszewski, *Polityka Ententy wobec Zakaukazia 1918-1921 (Zarys problematyki)*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Historica” 1997, t. 59, s. 25.

³ Po rewolucji lutowej 1917 r. Rząd Tymczasowy w miejsce namiestnika carskiego dla administrowania Zakaukaziem utworzył Specjalny Komitet Zakaukaski. Po zamachu bolszewickim politycy mieniszewicy Zakaukazia nie uznali bolszewickiej Rady Komisarzy Ludowych, a w miejsce nieistniejącego Rządu Tymczasowego utworzyli własny rząd o nazwie Komisariat Zakaukaski. W deklaracji Komisariatu znalazło się, iż będzie działał do zebrania się Zgromadzenia Ustawodawczego.

⁴ Rozpędzenie przez bolszewików Zgromadzenia Ustawodawczego (19/6 I 1918) miało na Zakaukaziu ten skutek, że Komisariat Zakaukaski pod koniec stycznia – zgodnie ze swoją deklaracją przywołaniu – zwołał Sejm Zakaukaski; w skład Sejmu Zakaukaskiego w 1/3 weszli wybrani z Zakaukazia deputowani do rozpędanego Zgromadzenia Ustawodawczego, a w 2/3 następnymi na listach biorących udział w wyborach do piotrogrodzkiej Konstytuanty, w proporcji do uzyskanych przez listy głosów.

Ormianie i Gruzini znaleźli się w dramatycznym położeniu. Każdy z narodów Kaukazu i Zakaukazia próbował własnej drogi, na ogół znajdując się w konflikcie z sąsiadami. Delegaci gruzińscy pertraktowali potajemnie z Niemcami. „Pozostaje jedno: przeciwstawić najazdowi tureckiemu niezawisłą Gruzję podtrzymywaną przez Niemcy”⁵ – pisał przewodniczący delegacji gruzińskiej i jednocześnie premier ZDFR Akaki Czchenkeli⁶ – do prezydium Rady Narodowej Gruzji⁷. Po wcześniejszym przygotowaniu, przy zachowaniu głębokiej tajemnicy, w nocy z 25 na 26 maja 1918 r. na niemieckim statku zacumowanym w Poti podpisano pakiet porozumień gruzińsko-niemieckich⁸. Niemcy chciały zatrzymać Kaukaz w swoich rękach, zaś turecką ekspansję ukierunkować na brytyjskie Indie⁹. Podpisanie porozumień z Niemcami stanowiło uznanie *de facto* państwa gruzińskiego. Pod patronatem Niemiec doszło do zawarcia porozumienia gruzińsko-tureckiego¹⁰ i już w ten sposób Gruzja znalazła się pod faktycznym protektoratem Niemiec. W rezultacie ZDFR przetrwała zaledwie 35 dni: każdy z trzech krajów ją tworzący ogłosił niepodległość, ale pierwsza (26 V 1918) była Gruzja, czym zlikwidowała ZDFR. Do Gruzji wkroczyły wojska niemieckie; zaczęła się okupacja Gruzji przez Niemcy.

22 maja 1918 r. w Batumi spotkali się liderzy partii gruzińskich wchodzących do Sejmu Zakaukaskiego. Spotkanie zainicjował 42-letni profesor prawa publicznego z Petersburga – Zurab Avalishvili¹¹, reprezentujący Narodowo-Demokratyczną Partię Gruzji, zaś Noe Żordania¹² i Akaki Czchenkeli reprezentowali socjaldemokratów, a niezrzeszo-

⁵ W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 52.

⁶ Akaki Iwanowicz Czchenkeli, ur. 1874, zm. 1959 w Paryżu, Gruzin, studiował w Kijowie, Berlinie, Wiedniu, Londynie, prawnik, pisarz, w ruchu rewolucyjnym od 1898, od 1903 mienszewik, we władzach partii, członek IV Dumy, po rewolucji lutowej 1917 członek Komitetu Specjalnego do Spraw Zakaukazia (tzw. Ozakomu), premier w rządzie Zakaukaskiej Demokratycznej Federacyjnej Republiki, minister spraw zagranicznych Demokratycznej Republiki Gruzji, przedstawiciel dyplomatyczny Gruzji we Francji, po III 1921 we władzach na emigracji.

⁷ Rada Narodowa Gruzji powstała w listopadzie 1917 r. na kongresie polityków gruzińskich rozmaitych partii; bolszewicy zbojkotowali kongres i bojkotowali Radę. W Radzie Narodowej zdecydowali dominowali mienszewicy.

⁸ W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 53.

⁹ R. Pipes, *Czerwone imperium. Powstanie Związku Sowieckiego*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 2015, s. 196; zob. też T. Świętochowski, *Russian Azerbaijan 1905-1920: The Shaping of a National Identity in a Muslim Community*, Cambridge 2004, s. 127.

¹⁰ Za cenę podziału Adżarii oraz Meschetii i Dżawachetii, których południowe części otrzymała Turcja, ta ostatnia wstrzymała działania wojenne przeciwko Gruzji. Gruzja zatrzymała części północne oraz okręg batumski. A. Furier, *Gruzja niepodległa – od monarchii do republiki*, Szczecin 2015, s. 135-136.

¹¹ Zurab Avalishvili (Zurab Davidovich Avalov) 1876-1944, prawnik, historyk, dyplomata, pochodził z rodziny arystokratycznej, ukończył uniwersytet w Petersburgu, profesor prawa, doradca petersburskiego Rządu Tymczasowego, wiceminister spraw zagranicznych w rządzie Demokratycznej Republiki Gruzji, jej przedstawiciel na konferencję w Wersalu, po marcu 1921 na emigracji w Niemczech, gdzie zmarł, prochy jego przewieziono i spoczęły w panteonie w Tbilisi.

¹² Noe Żordania, pseud. Georg Kostrov, ur. 1868, zm. 1953 w Paryżu, mienszewik, aktywny w ruchu socjalistycznym, przez pewien czas współpracował z Trockim, deputowany do drugiej Dumy z okręgu Tyflis, był tam przewodniczącym ogólnorosyjskiej frakcji socjaldemokratycznej, po rewolucji lutowej 1917 przewodniczący Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich Tyflisu, 27 XI 1917 przewodniczący Rady Narodowej Gruzji, od 24 VI 1918 premier w rządzie Demokratycznej Republiki Gruzji, po inwazji sowieckiej rezydował w Kutaisi, potem w Batumi, na emigracji w Paryżu.

nych Niko Nikoladze¹³. Bolszewicy bojkotowali Sejm Zakaukaski. Po spotkaniu profesor Avalishvili przygotował tekst *Deklaracji niepodległości państwowej Gruzji*¹⁴. 26 maja 1918 r. Rada Narodowa Gruzji, funkcjonująca dotychczas przy Sejmie Zakaukaskim, uchwaliła jednogłośnie *Akt Niepodległości Gruzji*, wniesiony przez przewodniczącego Rady Narodowej Noego Żordanię. Wśród zaproszonych na uroczystość gości¹⁵ był niemiecki oficer i dyplomata Friedrich von der Schulenburg¹⁶, który zostanie przez swój rząd mianowany ambasadorem w Demokratycznej Republice Gruzji.

AKT NIEPODLEGŁOŚCI

Uroczysta preambuła zawierała przypomnienie wielowiekowej tradycji niezależności Gruzji, a przyłączenie do Rosji pod koniec XVIII w. określała jako dobrowolne, zaś w wyniku wielkiej rewolucji rosyjskiej – stwierdzała *Akt Niepodległości*¹⁷ – Gruzja została przez Rosję porzucona i pozostawiona sama wobec niebezpieczeństw zewnętrznych, co wyraźnie odnosiło się do agresywnej polityki Turcji. Obecne położenie narodu gruzińskiego wymaga, aby stworzył on własną organizację polityczną, kładącą fundament pod jego dalszy rozwój. Określono flagę i godło państwa: święty Jerzy na koniu.

¹³ Niko Nikoladze 1843-1928, pisarz gruziński, pochodził z rodziny szlacheckiej, studiował prawo na Uniwersytecie w Petersburgu, wydalony ze studiów za udział w protestach studenckich, ukończył prawo w Zurichu, tam poznał Marksa, ale odrzucił jego propozycję zostania przedstawicielem Międzynarodówki na Zakaukazie, jako szanowany pisarz uczestniczył w przedsięwzięciach społecznych i ekonomicznych, m.in. w rozbudowie portu w Poti, został wybrany burmistrzem Poti i przyczynił się do rozwoju miasta i portu, po rewolucji lutowej 1917 został wybrany honorowym przewodniczącym Narodowo-Demokratycznej Partii Gruzji; po inwazji sowieckiej wrócił do Gruzji, gdzie zajmował się społecznie sprawami oświaty.

¹⁴ L.Z. Urushadze, *Democratic Republic of Georgia 1918-1921*, s. 3, https://archive.org/stream/DemocraticRepublicOfGeorgia1918-1921/DRG_djvu.txt [dostęp: 24.01.2018]; P. Dąbrowski, M. Khoperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej w latach 1918-1921*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne”, Opole 2016, XIV, z. 2, s. 185; zob. też G. Papuashvili, *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia: Looking Backafter Ninety Years*, <http://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/173529/1/The1921ConstitutionOfTheDemocraticRepublicOfGeorgia.pdf> [dostęp: 24.01.2018].

¹⁵ L.Z. Urushadze, *Democratic Republic of Georgia...*, s. 3.

¹⁶ Friedrich Erdmann Werner Matthias Johann Bernhard Erich graf von der Schulenburg (1875-1944), syn podpułkownika, ukończył prawo, wstąpił do służby dyplomatycznej i przebywał na zagranicznych placówkach konsularnych m.in. w Warszawie i w Tyflisie; w czasie I wojny światowej służył jako oficer artylerii, a następnie jako niemiecki oficer łącznikowy przy armii tureckiej, gdzie tworzył gruziński legion do walki z Rosją; odznaczony wówczas krzyżem żelaznym oraz wysokimi odznaczeniami tureckimi; cechowało go nastawienie silnie antyormiańskie; w 1918 został ambasadorem Niemiec przy Demokratycznej Republice Gruzji; kontynuował karierę dyplomatyczną w Republice Weimarskiej; w 1934 wstąpił do NSDAP; został ambasadorem Niemiec w ZSRR i przyczynił się do zawarcia paktu Ribbentrop-Mołotow; po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej (22 VI 1941) internowany przez kilka tygodni, potem wydalony do Turcji; w imieniu Ministerstwa Rzeszy do Spraw Okupowanych Ziem Wschodnich zajmował się rabunkiem dzieł sztuki i zasobów bibliotecznych; był zwolennikiem podjęcia rozmów ze Stalinem i zaprzestania wojny z ZSRR, co zbliżyło go do spiskowców, którzy przeprowadzili zamach na Hitlera 20 VII 1944; w związku z tym został aresztowany, skazany na śmierć i powieszony 10 XI 1944.

¹⁷ *Georgia's Declaration of Independence – 1918*, <http://www.ericlee.info/theexperiment/declaration.php> [dostęp: 31.01.2018].

Rysunek 1. Flaga i godło Gruzji określone w *Akcie Niepodległości*

Źródło: <https://www.pinterest.com.au/pin/497577458808243171/> [dostęp: 24.01.2018].

Akt Niepodległości, poza wspomnianą preambułą, zawierał siedem podstawowych tez¹⁸ określających przyszły ustrój państwa. W szczególności na plan pierwszy wysunięta została zasada zwierzchnictwa narodu, która wszak od czasów wiekopomnej *Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela* stała się zasadą numer jeden demokratycznego państwa prawnego. Zaraz w następnej kolejności przesądzona została republikańska forma państwa o systemie demokratycznym. Przyjęto zasadę neutralności w konfliktach międzynarodowych oraz zasadę przyjaznego współżycia z innymi państwami, a zwłaszcza z państwami sąsiednimi. W stosunkach wewnętrznych *Akt Niepodległości* zapowiadał stworzenie wszystkim mieszkańcom pełnych możliwości rozwoju (ale nie ma mowy o autonomii). Obywatelom Gruzji *Akt Niepodległości* przyznawał „wszelkie prawa obywatelskie i polityczne bez względu na narodowość, religię, pozycję społeczną oraz płeć” (pkt 6). Zapowiedziano zwołanie Zgromadzenia Konstytucyjnego, zaś do tego czasu sprawami publicznymi Gruzji miała kierować Rada Narodowa i Rząd Tymczasowy. *Akt Niepodległości* stanowił (pkt 7), iż Rada Narodowa zostanie uzupełniona przez powołanie do jej składu przedstawicieli mniejszości narodowych (bez określenia trybu i rozmiarów); nie określał też trybu powołania rządu, ale określał, iż będzie on odpowiedzialny przed Radą Narodową, a więc samo przez się było zrozumiałe, że Rada będzie też rząd powoływać. *Akt Niepodległości* nie określał granic proklamowanego państwa, co było z oczywistych względów sprawą w tym momencie nad wyraz delikatną, jako że wszyscy na Kaukazie i Zakaukaziu mieli ze wszystkimi konflikty graniczne. Bliżej nieprecyzowane roszczenia terytorialne Gruzynów sięgały obszaru ponad 107

¹⁸ *Georgia's Declaration of Independence – 1918...*; tekst omawiają zwłaszcza A. Furier, *Gruzja niepodległa...*, s. 132; W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 52; P. Dąbrowski, M. Kopperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 186; zob. także G. Papuashvili, *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia...*, s. 327; A. Demetrashvili, *Chronicles of Constitutionalism in Georgia*, s. 5-6, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423908116.pdf> [dostęp: 1.02.2018].

tysięcy km² (dzisiejsza Gruzja to 69,7 tys. km²). Realnie terytorium Republiki obejmowało dawne dwie gubernie: tyfliską oraz kutaiską, „w których mieszkało kilka mniejszości narodowych: na północy Osetyjczycy (lud pochodzenia irańskiego), na zachodzie Abchazi (grupa pochodzenia czerkieskiego) i Adżarowie (muzułmanie o rodowodzie gruzińskim), na południu Ormianie”¹⁹.

Rysunek 2. Mapa Gruzji

Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Demokratyczna_Republika_Gruzji [dostęp: 22.10.2017].

ZAKAUKAZIE W 1918 ROKU: MIĘDZYNARODOWA SYTUACJA I POLITYKA

Skutkiem proklamowania niepodległego państwa gruzińskiego była likwidacja Zakaukaskiej Demokratycznej Federacyjnej Republiki. W dwa dni później zarówno Armenia, jak i Azerbejdżan również proklamowały niepodległość.

W maju 1918 r. wojska tureckie w ciężkich walkach posuwały się naprzód. Już 4 czerwca 1918 r. Turcja wymusiła na wszystkich trzech państwach podpisanie traktatu o pokoju między Turcją, a oddzielnie Armenią, Gruzją i Azerbejdżanem. Traktat ten przesuwał granicę turecką bardziej na wschód aniżeli ta sprzed 1878 r., Gruzja straciła dwa powiaty, ale Armenia niemal przestawała istnieć, bowiem zostawało jej zaledwie 6,5 tys. km². Natomiast Azerowie liczyli na pomoc muzułmańskiej, tak jak

¹⁹ R. Pipes, *Czerwone imperium...*, s. 215.

oni, Turcji. Turcja zawarła w tym czasie (VIII 1918) z Azerbejdżanem i z Republiką Górską Północnego Kaukazu²⁰ porozumienie w sprawie stref wpływów na muzułmańskich terenach Kaukazu. Stale jeszcze trwała wojna światowa, a traktat brzeski dawał Niemcom możliwość okupacji części Kaukazu; efektem była niemiecka eksploatacja gospodarcza Gruzji.

Dla Turcji to był już jednak koniec wojny: 30 października 1918 r. podpisała ona rozejm w Mudros²¹, a dziesięć dni później upadł rząd turecki. Uprzedzając te wydarzenia, 20 września 1918 r. rząd radziecki oświadczył, że traktat brzeski w części odnoszącej się do Turcji uważa za nieobowiązujący²². W miejsce wycofanych wojsk tureckich wkroczyli zwycięscy alianci, przede wszystkim jednostki brytyjskie. Jak wiadomo, Brytyjczycy i Francuzi zainteresowani byli odbudową „białej” Rosji, a wszyscy biali generałowie i tzw. wielkorządcy Rosji (A. Kołczak, A. Denikin i inni) szli do walki o wielką Rosję w granicach możliwie nieuszczerplonych w stosunku do stanu sprzed 1914 r. Denikin przy tym operował na Północnym Kaukazie jako rejonie wyjściowym i jego siły kilka razy starły się z siłami gruzińskimi. Rok 1919 r. był niemal rozstrzygający o przyszłości Rosji: kiedy już wydawało się, że zostanie „biała”, zwycięsko wyszła „czerwona”. Ale ani biała, ani czerwona nie chciały wypuścić krajów zakaukaskich na wolność.

Gruzini walczyli o niepodległość nie tylko z bronią w ręku, lecz także przy dyplomatycznych stołach i w dyplomatycznych kuluarach²³. Traktaty z państwami centralnymi, a szczególnie z Niemcami i niemiecka kuratela nad Gruzją, w chwili zakończenia wojny stawiwały Demokratyczną Republikę Gruzji w sytuacji podwójnie niefortunnej: po pierwsze, w jakimś sensie znalazła się wśród sojuszników państw przegranych w wojnie światowej, po wtóre Ententa liczyła na odbudowanie Rosji „białej”, a jej liderzy nie dopuszczali wszak myśli o uszczerbkach terytorialnych. Gdy rozpoczynała się konferencja pokojowa w Wersalu, w Demokratycznej Republice Gruzji szykowano się do wyborów do Konstytuanty. Do Paryża wysłano (III 1919) misję dyplomatyczną z memoriałem, zawierającym zwłaszcza postulat przyjęcia Gruzji do Ligi Narodów²⁴. Wojciech Materski, który gruntownie zbadał te sprawy, cytuje fragmenty zatwierdzonego przez prezydenta Wilsona dokumentu, będącego oficjalnym programem amerykańskim na konferencję pokojową. W odniesieniu do Kaukazu jest tam sformułowanie mówiące o ewentualnym udzieleniu „któremuś z mocarstw ograniczonego mandatu do rządze-

²⁰ Republika Górską Północnego Kaukazu (III 1917 - VI 1920) – państwo na wschodnich terenach Kaukazu Północnego, obejmujące w przybliżeniu tereny Czeczenii, Dagestanu, Inguszetii, Północnej Osetii i Kabardyno-Balkarii, wówczas okresowo z udziałem Abchazji.

²¹ *German History in Documents and Images. Mudros Agreement: Armistice with Turkey (October 30, 1918)*. Volume 6. Weimar Germany, 1918/19–1933.

²² J. Reychman, *Historia Turcji...*, s. 288; P. Olszewski, *Polityka bolszewików wobec niepodległej Gruzji w latach 1918-1921*, „Dzieje Najnowsze” 1997, t. 29, z. 3, s. 10; zob. też W. Morawski, S. Szawlowska, *Wojny rosyjsko-tureckie od XVII do XX wieku*, Warszawa 2006, s. 186.

²³ Bliżej zob. na ten temat zwłaszcza G. Papuashvili, *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia...*, s. 328, 331; W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 157 i nast., passim.

²⁴ W. Materski, *Gruzja*, Warszawa 2000, s. 77; A. Furier, *Gruzja niepodległa...*, s. 139.

nia na zasadzie protektoratu”²⁵. W. Materski stwierdza, że koncepcja ta była brana przez Ententę pod uwagę aż do lutego 1921 r. Dodajmy: a więc aż do pełnego usadowienia się na Kaukazie i Zakaukaziu bolszewików. Misja gruzińska, mimo starań, oczywiście nie otrzymała oficjalnej akredytacji na konferencji pokojowej i miała okazję tylko złożyć dokumenty informacyjne, bowiem o Gruzji wiadomo było tylko tyle, że zawarła układy z wrogami Ententy – Niemcami i Turcją²⁶. W kuluarach konferencji paryskiej nader aktywni byli, obok wysłanników gruzińskich i armeńskich, przedstawiciele „białej” Rosji, zwłaszcza przedstawiciele wielkorządcy Rosji – admirała Aleksandra Kołczaka.

Nie mogąc uzyskać niczego na konferencji paryskiej²⁷ Gruzini starali się poprawić swój wizerunek – by nie był to obraz sprzymierzeńca Niemiec – przez specjalnie ciepłe przywitania lądujących w Gruzji Brytyjczyków oraz rozmaite koncesje i ułatwienia gospodarcze dla nich. Wszystko w końcu rozbijało się jednak na płaszczyźnie stosunków między „białą” Rosją a Gruzją i innymi państwami powstającymi na gruzach Imperium Rosyjskiego. W przypadku Gruzji były to zarówno sprawy generalne („wielkiej i niepodzielnej Rosji”), jak i bardziej lokalne, zwłaszcza odnoszące się do Batumi, owego okna na świat gospodarczy. Obie strony – Brytyjczycy i Gruzini nie ufali sobie, Denikin wszak przez pierwszych był wspierany i w nim widziano przyszłą Rosję, zaś dla drugich był groźnym wrogiem operującym tuż przy granicach Gruzji. W kwietniu 1919 r. doszło do poważnych starć zbrojnych między Gruziami a „ochotnikami” Denikina; Londyn zareagował ostrą antygruzińską debatą w parlamencie oraz nagonką prasową. Minister wojny Winston Churchill oskarżył Gruzję, że wykorzystując miejscowych bolszewików, atakuje Denikina i oświadczył, że Brytyjczycy na to nie pozwolą²⁸. Pokój w tym rejonie miała zapewnić tylko silna Rosja. Dopiero po załamaniu się ofensywy najpierw Judenicza, potem Kołczaka i Denikina Rada Najwyższa Sprzymierzonych uznała (I 1920) *de facto* Gruzję, podobnie Azerbejdżan i Armenię. Uznania *de iure* żaden z tych krajów się nie doczekał.

NA ARENIE WEWNĘTRZNEJ

Tymczasowym parlamentem Demokratycznej Republiki Gruzji stała się Rada Narodowa, która po uzupełnieniu o przedstawicieli mniejszości narodowych liczyła 113 osób²⁹. Skład rządu politycy ustalili wcześniej, toteż został on powołany przez Radę Narodową niezwłocznie. Był to rząd reprezentujący partie socjalistyczne (socjaldemokra-

²⁵ W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 106.

²⁶ Ibidem, s. 108.

²⁷ W kuluarach oraz poza pałacami Wersalu toczyły się ożywione działania dyplomatyczne zmierzające m.in. do objęcia bądź wszystkich krajów Zakaukazia, bądź przynajmniej najbardziej dotkniętej wydarzeniami Armenii, mandatem mocarstw, zwłaszcza Stanów Zjednoczonych. Szczegółowo i interesująco na ten temat pisze zwłaszcza W. Materski, tenże, *Georgia rediviva...*, s. 139 i nast., *passim*.

²⁸ W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 122.

²⁹ A. Furier, *Gruzja niepodległa...*, s. 132; P. Dąbrowski, M. Khoperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 186.

tów-mienszewików, socjalistów-federalistów, socjalistów-rewolucjonistów), z udziałem przedstawiciela narodowych demokratów, co poszerzało platformę polityczną. Gruzini podkreślają, iż był to pierwszy na świecie rząd socjaldemokratyczny³⁰. Premierem został dotychczasowy minister spraw wewnętrznych w rządzie Zakaukaskiej Demokratycznej Federacyjnej Republiki, socjaldemokrata Noe Ramiszwili³¹, który objął też tękę ministra spraw wewnętrznych³². Na stanowisku premiera już w miesiąc później zmieni go lider socjaldemokratów (mienszewików) gruzińskich i przewodniczący Rady Narodowej Gruzji Noe Żordania, ale jako minister spraw wewnętrznych Ramiszwili ostro zwalczał ruch komunistyczny; później (III 1919) Ramiszwili przejął także resort spraw wojskowych. W osobie Noego Żordania skupiły się w ten sposób dwa najwyższe urzędy władzy: przewodniczącego Rady Narodowej Gruzji (parlamentu) oraz szefa rządu (gabinetu ministrów); będzie to na tym etapie rozwoju konstytucjonalizmu gruzińskiego znamienne. W istocie Noe Żordania zaczął w ten sposób pełnić rolę głowy państwa (prezydenta), który jednocześnie jest szefem rządu.

Późniejsze (XI 1918) zmiany rządowe podyktowane były sytuacją międzynarodową (zakończenie wojny światowej przegraną wspierających Gruzję Niemiec i wejście Brytyjczyków na Kaukaz, m.in. do Gruzji) i wynikającymi z niej meandrami gruzińskiej polityki międzynarodowej: wszak podpisany między 26 a 28 maja 1918 r. pakiet porozumień gruzińsko-niemieckich stawiał Gruzję w toczącej się do listopada 1918 r. wojnie po stronie niemieckiej i nie mogły tu pomóc zawarte w *Akcje Niepodległości* deklaracje neutralności.

Rada Narodowa Gruzji 22 listopada 1918 r. uchwaliła ordynację wyborczą do parlamentu, wprowadzającą wybory bezpośrednie, równe, proporcjonalne, głosowanie tajne, powszechne dla osób, które ukończyły 20 lat, kobiety otrzymały prawo czynne. Wybory zostały przeprowadzone w dniach 14-16 lutego 1919 r. Przy wysokiej, jak na owe czasy i na okoliczności frekwencji 65%, przyniosły absolutne zwycięstwo partii socjaldemokratycznej (mienszewikom), która zdobyła aż 109 mandatów w 130-osobowym Zgromadzeniu Konstytucyjnym³³. Pozostałe mandaty w łącznej liczbie 21 rozdzieliły między siebie jeszcze dwie dalsze gruzińskie partie socjalistyczne (socjaliści-federaliści oraz eserowcy, czyli socjaliści-rewolucjoniści).

³⁰ G. Papuashvili, *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia...*, s. 328; podziela ten pogląd W. Materski, tenże, *Gruzja...*, s. 79.

³¹ Noe Ramiszwili (1881-1930), socjaldemokrata, od 1903 z mienszewikami, po rewolucji lutowej 1917 członek gruzińskiej Rady Robotników i Żołnierzy, po najeździe sowieckim i kapitulacji armii gruzińskiej (III 1921) wyemigrował do Francji, gdzie nadal był aktywny na polu zabiegów o sprawę narodową, m.in. uczestniczył w stworzonym przez II RP ruchu prometejskim; brał udział w przygotowywaniu powstania antysowieckiego w 1924; zamordowany w Paryżu przez agenta sowieckiego OGPU.

³² L.Z. Urushadze, *Democratic Republic of Georgia...*, s. 3; W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 52; A. Furier, *Gruzja niepodległa...*, s. 132; P. Dąbrowski, M. Khoperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 186; inaczej R. Pipes, *Czerwone imperium. Powstanie Związku Sowieckiego*, Warszawa 2015, s. 214.

³³ M. Matsaberidze, *The Democratic Republic of Georgia (1918-1921)...*, s. 142; A. Furier, *Gruzja niepodległa...*, s. 141; P. Dąbrowski, M. Khoperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 187; zob. też G. Papuashvili, *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia...*, s. 328.

Ciężkiej klęski doznali bolszewicy, którzy uzyskali znikomą liczbę głosów (zaledwie osiemset głosów na 505 tysięcy oddanych w wyborach głosów³⁴) i nie zdobyli ani jednego mandatu. Po wyborach uzupełniających w sierpniu 1919 r. liczba posłów socjaldemokratycznych zmniejszyła się do 102, natomiast przybyli nieliczni posłowie narodowo-demokratyczni oraz ormiańscy dasznacy³⁵. Trafna jest uwaga, że Gruzja stanowiła twierdzą socjaldemokracji, zwłaszcza mienszewików³⁶.

Zgromadzenie Konstytucyjne zainaugurowało swoją pracę na uroczystym posiedzeniu w dniu 12 marca 1919 r. w Białej Sali Pałacu w Tbilisi³⁷. Otwarcia obrad dokonał najstarszy z deputowanych Silwester Dżibładze, jeden z założycieli socjaldemokracji gruzińskiej. Przewodniczącym (marszałkiem) Konstytuanty został Nikola Czcheidze³⁸, były przewodniczący Sejmu Zakaukaskiego. Pierwszą czynnością Konstytuanty było podniesie potwierdzenie³⁹ *Aktu Niepodległości*.

Powołano nowy rząd, a na urząd szefa władzy wykonawczej wybrano – potwierdzając wcześniejsze rozwiązanie – Noego Żordanię, który w ten sposób faktycznie skupił w swych rękach pełnię władzy wykonawczej. Powierzono mu misję sformowania gabinetu⁴⁰. Z uwagi na krótki okres funkcjonowania tych struktur trudno stwierdzić, czy były to wzorce bliższe systemowi prezydenckiemu amerykańskiemu czy szwajcarskiemu, jak twierdzi R. Pipes. Nie wiemy, jak w istocie przedstawiała się sprawa odpowiedzialności Noe Żordanii jako quasi-prezydenta oraz szefa gabinetu. R. Pipes pisze, że zarówno prezydent, jak i cały rząd odpowiadali przez Zgromadzeniem Narodowym, ale nie wskazuje źródła tego twierdzenia, a brak tu zarówno prawa, jak i usus, konwenansu. Warto zauważyć, że Noe Żordania pozostawał na urzędzie prezydenta i premiera do końca istnienia Demokratycznej Republiki Gruzji⁴¹.

³⁴ G. Papuashvili, *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia...*, s. 329, przypis 22.

³⁵ G. Papuashvili, *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia...*, s. 329; P. Dąbrowski, M. Khoperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 187; M. Matsaberidze, *The Democratic Republic of Georgia (1918-1921) and the search of the Georgian model of democracy*, [w:] *The Making of Modern Georgia, 1918-2012: The First Georgian Republic and Its successors*, red. S.F. Jones, New York 2014, s. 142; nieznacznie różniące się dane co do podziału mandatów podaje R. Pipes, *Czerwone imperium...*, s. 214, ale R. Pipes chyba częściowo włączył tu dane z późniejszych (VIII 1919) wyborów uzupełniających, bowiem pisze o trzech mandatach ormiańskiej partii dasznaków.

³⁶ R. Pipes, *Rosja bolszewików*, Warszawa 2005, s. 158.

³⁷ P. Dąbrowski, M. Khoperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 187; A. Demetrashvili, *Chronicles of Constitutionalism in Georgia*, s. 5; M. Matsaberidze, *The Democratic Republic of Georgia (1918-1921) and the search of the Georgian model of democracy*, [w:] *The Making of Modern Georgia...*, s. 142-143.

³⁸ Nikola Siemienowicz Czcheidze, ur. 1864 w rodzinie szlacheckiej w okręgu kutaiskim (Gruzja), zm. 1926 we Francji; od 1898 w SDPRR, od 1903 w jej sekcji mienszewickiej, uczestnik rewolucji 1905, deputowany do III i IV Dumy, Przewodniczący Piotrogrodzkiej Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich III - X(IX) 1917, Przewodniczący Wszechrosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego VII - 9 XI (27 X) 1917; później przewodniczący Sejmu Zakaukaskiego; po agresji i okupacji Gruzji przez bolszewików rosyjskich wyemigrował wraz z rządem Gruzji do Francji; chory na gruźlicę popełnił samobójstwo. http://www.hrono.ru/biograf/bio_ch/chheidze_ns.php [dostęp: 20.10. 2017]; A. Furier, *Gruzja...*, s. 128; R. Pipes, *Rewolucja rosyjska*, Warszawa 1994, passim.

³⁹ *Georgia's Declaration of Independence - 1918...*, in fine.

⁴⁰ W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 127.

⁴¹ *Ibidem*, s. 129.

Na drugiej sesji Zgromadzenia Konstytucyjnego przyjęto skład osobowy rządu; wicepremierem został Eugeni Gegeczkori⁴², który objął także teki spraw wewnętrznych oraz sprawiedliwości⁴³. Noe Ramiszwili objął kilka tek – ministra problemów międzynarodowych (o niejasnym zakresie), spraw wojskowych oraz edukacji⁴⁴.

Prace nad konstytucją rozpoczęto jeszcze w Radzie Narodowej Gruzji, która powołała Komisję Konstytucyjną. Pod przewodnictwem socjaldemokraty Sergi Japaridze⁴⁵ pracowała ona nad przyszłą konstytucją przez dziewięć miesięcy (6 VI 1918-8 III 1919). Już w sześć dni po inauguracyjnym posiedzeniu Zgromadzenia Konstytucyjnego wybrano nową Komisję Konstytucyjną, która poprowadziła prace do końca. W 15-osobowym składzie socjaldemokrati (mienszewicy) mieli dziesięciu członków; dwie osoby doproszono jako ekspertów⁴⁶. Przewodniczenie w Komisji objął Razhden Arsenidze⁴⁷, a gdy ten objął tekę ministra sprawiedliwości przewodniczącym wybrano (4 II 1920) Pavle Sakvarelidze⁴⁸. Komisja Konstytucyjna Zgromadzenia Konstytucyjnego rozpoczęła prace od początku, nie korzystając z dorobku poprzedniczki. Można sądzić, że to stale pogarszająca się sytuacja międzynarodowa była powodem ponaglenia Komisji przez Zgromadzenie Konstytucyjne, bowiem przygotowanie konstytucji praktycznie w kilkanaście miesięcy absolutnie nie może być uznane jako działanie ze zwłoką. Tekst projektu został całkowicie ukończony pod koniec maja 1920 r. i niezwłocznie (8 VI 1920) przedłożony prezydium Zgromadzenia Konstytucyjnego. w lipcu zasady konstytucji zostały opublikowane, 24 listopada 1920 r. rozpoczęła się procedura przyjmowania ustawy zasadniczej, przyjęcie poprawek i poprawki językowe planowano ukończyć w lutym-marcu 1921. Wtedy zaatakowali bolszewicy potężną 11. armią Armii Czerwonej, która wyszła z podbitej Armenii. Zacięte walki toczyły się już na przedmieściach Tyflisu, gdy 21 lutego 1921 r. Zgromadzenie Konstytucyjne Gruzji jednomyślnie uchwaliło konstytucję. Publikacja ustawy zasadniczej, z podpisami wszystkich członków Konstytuandy,

⁴² Eugeni Pietrowicz Gegeczkori, ur. 1881, zm. 1954 w Paryżu, ukończył prawo na Uniwersytecie Moskiewskim, adwokat, od 1903 z mienszewikami, aktywny działacz robotniczy w Kutaiskiej guberni skąd wybrany został do Dumy, gdzie był jednym z liderów frakcji mienszewików; w 1917 członek prezydium Tyfliskiej Rady; minister spraw zagranicznych Gruzińskiej Republiki Demokratycznej; od 1921 – po upadku niepodległego państwa gruzińskiego i wcieleniu Gruzji do Rosji sowieckiej – w gruzińskich władzach na emigracji.

⁴³ W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 127.

⁴⁴ Ibidem, s. 127.

⁴⁵ P. Dąbrowski, M. Kopperia, *Parlament Gruzińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 189; G. Papuashvili, *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia...*, s. 329.

⁴⁶ G. Papuashvili, *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia...*, s. 329-330; M. Matsaberidze, *The Democratic Republic of Georgia (1918-1921)...*, s. 143; A. Demetrashvili, *Chronicles of Constitutionalism in Georgia*, s. 5; P. Dąbrowski, M. Kopperia, *Parlament Gruzińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 190.

⁴⁷ Razhden Arsenidze, 1880-1965, gruziński polityk, prawnik, publicysta, aktywny socjaldemokrata (mienszewik), za swoją działalność zesłany na Syberię, wrócił po rewolucji lutowej 1917; po inwazji bolszewickiej na niepodległą Gruzję emigrował do Francji, gdzie przebywał do końca życia.

⁴⁸ Pavle Sakvarelidze, 1885-1937, literat, publicysta i dziennikarz, od 1930 w partii komunistycznej WKP(b); 1937 aresztowany i oskarżony ze sławetnego art. 58 kodeksu karnego o udział w spisku kontrrewolucyjnym i o działalność terrorystyczną, w śledztwie przyznał się, skazany i rozstrzelany.

nastąpiła na przełomie lutego i marca 1921 r. już w Batumi⁴⁹, dokąd na krótko przed opuszczeniem kraju przenieśli się władze gruzińskie.

KONSTYTUCJA 1921

W rozdziale I zawarto normy podstawowe, przy czym te najbardziej generalne znalazły się już w art. 1: Gruzja jest państwem wolnym, niepodległym i niepodzielnym, a tę niepodzielność terytorialną raz jeszcze zaakcentowano w art. 6. Stałą i niezmienną formą ustrojową jest republika demokratyczna. Stolicą jest Tyflis, a językiem urzędowym gruziński (art. 2 i 3). Konstytucja jest aktem prawnym nadrzędnym, a więc żadne inne akty prawne nie mogą stać w sprzeczności z nią (art. 8, zob. też art. 10). W krótkim rozdziale II znalazło się obywatelstwo, nabywane przez urodzenie albo naturalizację, przy czym bliższe skutki prawne miały być określone w ustawach szczegółowych. Rozdział III odnosił się do praw obywatelskich. Na plan pierwszy wysunięto równość wobec prawa (art. 16), a zaraz potem zniesienie podziału na klasy, dalej likwidację tytułów, z wyjątkiem naukowych, oraz odznak, z wyjątkiem wojskowych.

Na szczególną uwagę zasługuje art. 19, mocą którego zniesiono – bez żadnych wyjątków – karę śmierci (*capital punishment is abolished*). Nie zaskakuje jednak, iż wśród dalszych przepisów znalazł się (art. 43) przewidujący możliwość zawieszenia obowiązywania art. 19 konstytucji w czasie wojny. Konstytucja ustanawiała prawo każdego człowieka do sądu; nikt nie mógł być karany inaczej, jak na podstawie orzeczenia sądu, z wyjątkiem postępowań dyscyplinarnych (art. 20). Procedura sądowa również miała być ta sama dla wszystkich. Każdemu przysługiwała nietykalność osobista; zatrzymany miał być postawiony przed sądem w ciągu 24 godzin; rewizja mogła być przeprowadzona jedynie na podstawie decyzji sądu. Dalszy katalog praw obejmował zwłaszcza: nienaruszalność miru domowego, tajemnicę korespondencji, swobodę miejsca zamieszkania oraz przemieszczania się (art. 28-30); wolność słowa, zgromadzeń publicznych bez broni, prawo stowarzyszania się, w tym w związkach zawodowych (art. 35); robotnicy otrzymali prawo do strajku (art. 38); wszyscy swobodę rozwoju działalności intelektualnej, handlowej, przemysłowej i rolniczej. Ta grupa przepisów mogła zostać zawieszona w swoim obowiązywaniu na czas wojny (art. 43).

Konstytucyjne ustanowienie wolności sumienia (art. 31) było nader ważną normą w tym jakże wymieszanym religijnie i etnicznie regionie. To pojęcie wolności religijnej objęło – co wyraźnie artykułowano – także światopogląd ateistyczny, a także zmianę wyznania. Jednak nikt nie miał prawa uchylać się od swoich obowiązków politycznych albo obywatelskich, powołując się na swoje przekonania religijne, ale przecież i w tym zakresie zapowiedziano mgliste wyjątki.

⁴⁹ M. Matsaberidze, *The Democratic Republic of Georgia (1918-1921)*..., s. 144; P. Dąbrowski, M. Kopperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej*..., s. 191; G. Papuashvili, *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia*..., s. 330; zob. też L.Z. Urushadze, *Democratic Republic of Georgia 1918-1921*..., in fine.

Niezależnie od ustanowienia równości ludzi jako generalnej zasady rangi konstytucyjnej konstytucja specjalnie ustanawiała równość kobiety i mężczyzny w małżeństwie, co ważne w owych czasach, ale szczególnie ważne na Zakaukaziu, gdzie część ludności to muzułmanie. Dzieci ślubne oraz nieślubne zostały również zrównane w prawach. Kobiecie konstytucja zapewniała prawo do dochodzenia ojcostwa dziecka (art. 40).

Obszerny rozdział IV (art. 46-65) to przepisy odnoszące się do parlamentu⁵⁰. Według pierwszej gruzińskiej konstytucji parlament był jednoizbowy, składający się ze 130 deputowanych wybieranych w pięcioprzymiotnikowych wyborach na kadencję trzyletnią. Prawo wyborcze (zarówno czynne, jak i bierne, bowiem konstytucja stale akcentująca równość płci nie czyniła tu rozróżnienia) otrzymali wszyscy obywatele płci obojga, którzy ukończyli 20 lat (art. 46). Deputowani objęci byli immunitetem zarówno materialnym, jak i formalnym (art. 48). Parlament sam decydował o ważności wyborów (art. 56). Deputowani otrzymywali wynagrodzenie (art. 50). Posiedzenia parlamentu w zasadzie miały być jawne (art. 55). Dla ważności wszelkich uchwał niezbędna była obecność co najmniej połowy ogólnej liczby deputowanych (posłów), zaś uchwały w zasadzie miały zapadać zwykłą większością głosów, chyba że konkretny przepis wymagał większości kwalifikowanej (art. 57-58). Inicjatywa ustawodawcza należała do każdego deputowanego, jak też do grupy 5 tys. wyborców. Art. 52 konstytucji wyrażał zasadę suwerenności narodu: do kompetencji i jednocześnie obowiązków parlamentu należało wykonywanie władzy suwerennej należącej do całego narodu. Realizacją tego obowiązku miało być (art. 54 i inne) ustawodawstwo, zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi, ustalanie zasad corocznego poboru rekruta, wyrażanie zgody na zarządzoną przez rząd mobilizację na okres powyżej 21 dni. Do parlamentu należało wypowiedzanie wojny, ratyfikowanie traktatów pokojowych, handlowych i innych umów międzypaństwowych, uchwalanie amnestii, uchwalanie przygotowanego przez rząd budżetu, zaciąganie pożyczek zagranicznych oraz wewnętrznych, powoływanie niektórych urzędników, sędziów najwyższego sądu Republiki, odpowiedzialnego przed parlamentem kontrolera państwowego; ten ostatni miał rangę ministra, ale w skład rządu nie wchodził, bo wszak miał go kontrolować (art. 92). Deputowani mogli kierować do rządu interpelacje. Parlament mógł tworzyć specjalne komisje śledcze (art. 59).

Zawarty w art. 54 lit. i) przepis, że parlament sprawuje ogólną kontrolę nad władzą wykonawczą, był nie tylko ogólny, lecz także ogólnikowy. W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie o model rozwiązania ustrojowego, jaki Gruzini przyjęli, trzeba sięgnąć do przepisów rozdziału V o „władzy wykonawczej” (art. 66-75). Konstrukcja przedstawiała się następująco. Władza wykonawcza [cała] należeć miała do rządu (art. 66). Parlament wybierał „prezydenta rządu” na jednoroczną kadencję, z możliwością jednorazowej reelekcji (art. 67). Ministrowie mieli być mianowani przez prezydenta rządu spośród obywateli posiadających czynne prawo wyborcze, przy czym mogli, ale nie musieli być członkami parlamentu (deputowanymi). Urzędu ministra nie wolno było łączyć z żadnym zawodem ani zajęciem, z wyjątkiem mandatu deputowanego do parlamentu albo

⁵⁰ Sprawy te dokładnie przedstawili P. Dąbrowski, M. Khoperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 191, passim.

radnego rady samorządowej (art. 69). W parlamencie minister miał prawo głosowania tylko wówczas, gdy był członkiem izby (art. 73). Ministrowie nie tworzyli gabinetu (mimo że angielskie tłumaczenie używa tej nazwy) w sensie ciała kolegialnego, lecz pracowali pod kierunkiem i zwierzchnictwem prezydenta ministrów, a za ogólną politykę rządu odpowiadał prezydent. Owo wyraźne postawienie (art. 73) odpowiedzialności prezydenta rządu za całą politykę rządu skutkowało prawem prezydenta do swobodnej zmiany każdego z ministrów, a nawet całego rządu (art. 73). Niemniej jednak konstytucja wprowadzała odpowiedzialność polityczną każdego z osobna ministra przed parlamentem, realizowaną przez wotum nieufności i w rezultacie konieczność ustąpienia z urzędu. Prezydent rządu oraz każdy z ministrów mógł być pociągnięty do odpowiedzialności konstytucyjnej za naruszenie konstytucji, przy czym prezydent odpowiadał w trybie specjalnym, zaś każdy z ministrów według prawa powszechnego (art. 75).

Jak poprzednio wspomniano, R. Pipes twierdzi, że Gruzini naśladowali system szwajcarski⁵¹ i chociaż tego nie uzasadnia, to jednak wydaje się, iż ma trochę racji z powodu podobieństwa pozycji prezydenta rządu⁵². Dzisiaj jednak najbardziej zbliżonym do systemu ustrojowego gruzińskiego z 1921 r. wydaje się system V Republiki Francuskiej.

Konstytucja bardzo mocno podkreślała niezależność sądów i niezawisłość sędziów (art. 78, 79, 83). Powtarzała ona wcześniejsze unormowania gruzińskie o powszechnym obowiązku wojskowym (art. 96), odsyłając w szczególności do ustaw tej kwestii dotyczących. Podobnie było w przedmiocie administracji i samorządu. Administrację terytorialną państwa wsparto na szerokim samorządzie w ten sposób, że organy samorządowe miały zakres własny oraz zakres poruczony administracji. Konstytucja operowała również w tym zakresie określeniami dość ogólnymi, ale wydaje się, iż zakres poruczony miał być daleko idący, bowiem cała administracja terytorialna miała wspierać się na jednostkach samorządowych; odrębnych jednostek terytorialnej administracji państwowej nie przewidziano (art. 98 i nast.). Składający się z dwóch lakonicznych artykułów (art. 107-108) rozdział XI konstytucji zatytułowany był „Administracja autonomiczna” i tylko wymieniał rejony (powiaty), co do których ustanawia się autonomię: Abchazja (rejon Suchumi), Gruzja Muzułmańska (rejon Batumi), rejon Zaqatala⁵³. Status autonomii miał być ustalony odrębnymi ustawami. Dwa pierwsze rejony otrzymały status autonomiczny na podstawie wcześniejszego ustawodawstwa Republiki⁵⁴. Osobny wszak rozdział konstytucji dotyczył mniejszości etnicznych (rozdział XIV, art. 129-138) i przebija z niego chęć zapewnienia mniejszościom swobodnego rozwoju ich kultury, a także czyni daleko idące ułatwienia w posługiwaniu się w urzędach językiem ojczystym, nie-gruzińskim. Powtórzono przy tym zasady podstawowe konstytucji o równości wszystkich ludzi. Tak przynajmniej wy-

⁵¹ G. Papuashvili podkreśla świadome podobieństwa rozwiązań do wielu (wskazywanych przez siebie) konstytucji, ale szwajcarską z 1874 r. wymienia na pierwszym miejscu. G. Papuashvili, *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia...*, s. 330.

⁵² Por. Z. Czeszejko-Sochacki, *System konstytucyjny Szwajcarii*, Warszawa 2002, s. 59, *passim*.

⁵³ Zaqatala [Zakhatala] – rejon na północnym pograniczu Gruzji i Azerbejdżanu, powierzchnia 1350 km², obecnie około 120 tys. mieszkańców; ówczesnie w Demokratycznej Republice Gruzji, w 1922 włączony do Azerbejdżańskiej SRR.

⁵⁴ A. Furier, *Gruzja niepodległa...*, s. 142.

gląda to na papierze, na którym spisano konstytucję. R. Pipes kwestionuje jednak dobrą wolę władz w Tyflisie w zakresie traktowania mniejszości narodowych.

Pięknie brzmią przepisy rozdziału dotyczącego oświaty wszystkich szczebli, podobnie powtarzając generalnie wprowadzone już wcześniej zasady prawa w tej materii, z obowiązkowym bezpłatnym nauczaniem podstawowym na czele. To samo trzeba powiedzieć o „prawach społecznych i ekonomicznych” (rozdział XIII), przy czym zwraca w nim uwagę będące deklaracją polityczną socjalistów stwierdzenie, iż „państwo opiera się na pracy” (art. 117). 48-godzinny tydzień pracy, także ubezpieczenie w razie wypadku przy pracy albo niezdolności do pracy, 2-miesięczne płatne urlopy macierzyńskie znalazły się w konstytucji i to jest godne wyróżnienia w 1921 roku.

Potwierdzono rozdział kościoła i państwa (art. 142). Konstytucję zamykały przepisy normujące tryb jej zmiany.

Trzeba podzielić pogląd, że konstytucja ówczesnie należała do najbardziej demokratycznych i liberalnych, a także wprowadzających najnowocześniejsze rozwiązania ustrojowe⁵⁵.

USTAWODAWSTWO INNE

Jak zgodnie stwierdzili badacze⁵⁶ tego fragmentu historii państwa gruzińskiego, Zgromadzenie Ustawodawcze Gruzji podjęło prace nad kompleksowym tworzeniem nowego prawa, a tą drogą także w ogóle struktur administracji państwowej oraz przebudowy życia społecznego i państwowego. Konstytuanta uchwaliła w krótkim okresie swojego istnienia 126 ustaw⁵⁷. W szczególności uregulowano obywatelstwo republiki, potwierdzono dekret Komisariatu Zakaukaskiego znoszący przywileje szlacheckie. Nowe ustawodawstwo powoływało organy administracji lokalnej, która miała funkcjonować na zasadach decentralizacji i samorządu, a ten otrzymywał szeroki zakres uprawnień, bo wybieranym organom przekazywano niemal wszystko oprócz spraw zagranicznych, wojskowych i monetarnych. Zmianom w strukturach państwowych towarzyszyła także wymiana kadr na własne, gruzińskie. Wykwalifikowanych kadr wprawdzie brakowało, ale dostarczały je rozbudowane lokalne socjalistyczne (mienszewickie) organizacje partyjne. Jak konstatuje R. Pipes, usiłując stworzyć swoje niepodległe państwo narodowe, władze centralne w Tyflisie „nie wykazały zrozumienia dla dążeń grup mniejszościowych” i na początku 1919 r. rząd w Tbilisi zamknął obrady Abchaskiej Rady Narodowej⁵⁸. Jednak A. Furier twierdzi, że nowe ustawodawstwo dawało Adżarii i Abchazji autonomię. Może z biegiem miesięcy stosunek do mniejszości etnicznych ulegał zmianie na korzyść albo rosnące zagrożenie zewnętrzne skłaniało do poprawy sposobu rozwiązywania zawilych kwestii narodowych przez Tyflis.

⁵⁵ Zob. m.in. G. Papuashvili, *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia...*, s. 324; P. Dąbrowski, M. Khoperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 193.

⁵⁶ A. Furier, *Gruzja niepodległa...*, s. 142, passim; P. Dąbrowski, M. Khoperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 188, passim; R. Pipes, *Czerwone imperium...*, s. 214 i nast.

⁵⁷ P. Dąbrowski, M. Khoperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 188.

⁵⁸ R. Pipes, *Czerwone imperium...*, s. 215.

Zreorganizowano resort sprawiedliwości. W miejsce dawnego rosyjskiego Senatu, który był najwyższą instancją sądową, wprowadzono własny trybunał – Jury, ustanowiono, a właściwie utrzymano sądy przysięgłych oraz wybory najniższych sędziów przez samorządy lokalne. Sądy stały się w pełni narodowe. Sędziowie byli niezawisli, a sądy niezależne. W tym obszarze jednak zmiany były względnie mniejsze w stosunku do organizacji sądownictwa powszechnego zreformowanego przez Aleksandra II⁵⁹. Odrębny pion stanowiło sądownictwo wojskowe oraz prokuratura wojskowa⁶⁰.

Duże zmiany wniosło, jak na krótki okres istnienia Republiki, nowe ustawodawstwo pracy⁶¹. Tydzień pracy wynosił 48 godzin; ochroną objęto pracę kobiet i młodzieży. Zatrudnieniem w wymiarze 6 godzin dziennie mogły być objęte osoby dopiero po ukończeniu 16 lat. Przewidziano m.in. zawieranie zbiorowych umów o pracę. Zapowiedziano utworzenie inspekcji pracy. Zezwolono na działalność związków zawodowych. Te reformy o typowo socjalistycznym profilu zderzały się nieco z proprzemysłową polityką rządu.

Wprowadzono rozdział Kościoła od państwa oraz skonfiskowano ziemie kościelne⁶². Kościół gruziński zerwał zresztą więzy zależności od Rosji.

W zakresie spraw wojskowych odnotować należy wprowadzenie powszechnego obowiązku wojskowego dla mężczyzn od 21 lat oraz ewentualnie służby ochotniczej między 18 a 21 rokiem życia; służba w piechocie oraz kawalerii była 16-miesięczna, a artylerii oraz jednostkach saperskich 20-miesięczna⁶³. W. Materski oraz A. Furier podają, że możliwości pozwalały na zmobilizowanie 200 tysięcy ludzi, ale R. Pipes określa możliwości mobilizacyjne jedynie na 50 tysięcy żołnierzy. W każdym razie brak sprzętu wojskowego oraz ogromne trudności finansowe skutkowały tym, iż armia w drugiej połowie 1919 r. liczyła zaledwie 16 tysięcy żołnierzy, przy dobrej kadrze wyższych oficerów z doświadczeniem w armii carskiej. Zjawisko dezercji występowało w znacznym rozmiarze, bowiem chłopci – a przecież oni stanowili trzon żołnierski – woleli przebywać w domach i pilnować gospodarstw przed grasującymi w kraju bandami.

Obok armii regularnej istniała jeszcze Gwardia Ludowa. Utworzona pod nazwą Czerwonej Gwardii jeszcze w listopadzie 1917 r. w Tyflisie dla odbicia arsenału z rąk zbolszewizowanych żołnierzy; w drugiej połowie 1919 r. liczyła 20 tys. ludzi i była ochotniczą formacją silniejszą od regularnej armii, zarówno przez lepsze uzbrojenie, jak i wyszkolenie oraz ducha bojowego przenikniętego ideami nacjonalizmu i socja-

⁵⁹ W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 131; W. Materski, *Gruzja...*, s. 83; P. Dąbrowski, M. Kopperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 188; A. Furier, *Gruzja niepodległa...*, s. 142.

⁶⁰ W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 129; W. Materski, *Gruzja...*, s. 131; A. Furier, *Droga Gruzji do niepodległości*, Poznań 2000, s. 101; tenże, *Gruzja niepodległa...*, s. 142; P. Dąbrowski, M. Kopperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 188.

⁶¹ W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 129, 131; A. Furier, *Droga Gruzji do niepodległości...*, s. 101-102; tenże, *Gruzja niepodległa...*, s. 143; P. Dąbrowski, M. Kopperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 189.

⁶² A. Furier, *Gruzja niepodległa...*, s. 144; W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 129.

⁶³ A. Furier, *Droga Gruzji do niepodległości...*, s. 102-103; tenże, *Gruzja niepodległa...*, s. 144; P. Dąbrowski, M. Kopperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 189.

lizmu⁶⁴. Oficerowie Gwardii Ludowej pochodzili z wyborów⁶⁵ przez żołnierzy, a kierowały nią rady żołnierskie. Walczyli pod czerwoną flagą. Gwardziści to głównie byli żołnierze armii carskiej oraz robotnicy z miast; był to więc element inny niż w armii z poboru. Otrzymywali stosunkowo wysoki żołd, przy czym żołd byłym robotnikom zobowiązani byli – pod karą – wypłacać ich byli pracodawcy⁶⁶. Cała formacja na pewno nie podlegała resortowi spraw wojskowych, ale prawdopodobnie ministerstwu spraw wewnętrznych⁶⁷, a być może podlegała bezpośrednio prezydentowi/premierowi⁶⁸. W rzeczywistości dowodził nią jej szef sztabu Waliko Dżugeli⁶⁹. Około jedną trzecią wydatków budżetowych Republika przeznaczała na siły zbrojne⁷⁰.

Demokratyczna Republika Gruzji zajęła się wielce starannie systemem oświaty, a drobiazgowemu nieraz ustawodawstwu towarzyszyły autentyczne inicjatywy społeczne. Dzieci do lat 14 objęte miały być obowiązkowym, bezpłatnym nauczaniem na poziomie podstawowym. Obok istniejących do tego czasu szkół elementarnych utworzono szkoły średnie, 25 półwyższych oraz 2 świeckie szkoły wyższe niebędące jednak uniwersytetami. Powstało dwieście (sic!) centrów edukacyjnych zwanych uniwersytetami ludowymi, ponad 2 tysiące bibliotek i czytelni. Prace nad stworzeniem pełnoprawnego uniwersytetu podjęło wkrótce po rewolucji lutowej (V 1917) grono ludzi nauki z Ivanem Dżawachiszwili, wybitnym historykiem i językoznawcą na czele. W styczniu 1918 r. otwarto jednowydziałowy (Wydział Filozofii) uniwersytet; pierwszym rektorem został jeden z organizatorów – Petre Melikishvili, wybitny uczony w dziedzinie chemii. W 1919 r. uniwersytet miał już pięć fakultetów. Ponadto otwarto politechnikę, trzy szkoły oficerskie, dwa kolegia teologiczne⁷¹.

Sprawa ziemi miała wówczas znaczenie pierwszoplanowe, zarówno gospodarcze, jak i jeszcze bardziej społeczne oraz polityczne. Buntury chłopskie, rozniecane głównie przez nasyłanych bolszewickich agitatorów, przez cały rok 1918 były zjawiskiem niemal codziennym, zwłaszcza na terenach o ludności narodowościowo mieszanej, w Abchazji, Południowej

⁶⁴ A. Furier, *Gruzja niepodległa...*, s. 144-145; R. Pipes, *Czerwone imperium...*, s. 216.

⁶⁵ W Piotrogradzie wydany już 15/2 marca 1917 r. „rozkaz nr 1” zezwalał żołnierzom wybierać swoich oficerów; odnosił się wprawdzie do garnizonu piotrogrodzkiego, ale faktycznie zaczął być stosowany także w innych jednostkach wojskowych (A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików)*, wyd. 3, Warszawa 2017, s. 26). Nie udało mi się ustalić, czy w Gruzji był to bezpośredni skutek rozkazu piotrogrodzkiego, czy gruzińskie socjal-demokratyczne naśladownictwo.

⁶⁶ W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 130; W. Materski, *Gruzja...*, s. 82.

⁶⁷ Tak podaje W. Materski w nowszej z dwóch swoich monografií dot. Gruzji (*Gruzja...*, s. 82); we wcześniejszej pisał, że podporządkowanie było niejasne (*Georgia rediviva...*, s.130).

⁶⁸ Tak twierdzi R. Pipes, tenże, *Czerwone imperium...*, s. 216.

⁶⁹ Były student Uniwersytetu Moskiewskiego, człowiek o dużej charyzmie, wojskową sławę zyskał podczas walk z Ormianami; po upadku Demokratycznej Republiki Gruzji emigrował, później jeden z organizatorów sierpniowego powstania antybolszewickiego w 1924 r.; skierowany do kraju przez rząd na uchodźstwie dla objęcia przywództwa; inwigilowany i aresztowany przez Czekę już 6 VIII 1924 r., torturowany i zamordowany. W. Materski, *Powstanie narodowowyzwoleńcze 1924 r. w Gruzji*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. XXXIV, s. 60; zob. też „Robotnik. Centralny organ PPS” z 26 IX 1924 r., s. 1.

⁷⁰ R. Pipes, *Czerwone imperium...*, s. 216.

⁷¹ W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 134; W. Materski, *Gruzja...*, s. 85-88; zob. też A. Furier, *Gruzja niepodległa...*, s. 146.

Osetii⁷². Chłopi stanowili trzy czwarte ludności Gruzji, zaś ziemi rolnej – z uwagi na górzysty charakter kraju – było zaledwie 13,2% jego powierzchni, przy czym chłopi mieli z tego bardzo niewielki odsetek⁷³. Prywatne majątki ziemskie o powierzchni przekraczającej 16 ha, jak też dobra kościelne zostały znacjonalizowane jeszcze przez Komisarjat Zakaukaski, czyli przed proklamowaniem Demokratycznej Republiki Gruzji, ale przez Republikę dekret ten został potwierdzony. Do tego dochodziły skonfiskowane ziemie skarbu rosyjskiego oraz rodziny carskiej i po dołączeniu do tego jeszcze dawnych dóbr państwowych łącznie całość utworzyła liczący około 4 mln ha *fundusz ziemi* i przekazana została pod zarząd specjalnie utworzonej instytucji, która miała rozdawać ją chłopom bezpłatnie⁷⁴. Miała rozdawać, ale po styczniu 1919 r. ziemię po prostu rząd sprzedawał każdemu, kto chciał i mógł ją kupić. Nie miało to nic wspólnego z socjalistycznym programem w sprawie chłopskiej, programem socjalizacji ziemi⁷⁵, ale wobec katastrofalnego stanu finansów kraju i jego wyniszczenia przez wojny i niemieckie rekwizycje wydawało się to ostatnią deską ratunku. Chłopi otrzymali też serwituty w lasach i wodach państwowych oraz komunalnych. Reforma rolna wpłynęła na uspokojenie sytuacji na wsi, zmniejszając nierówności społeczne, a nawet zwiększając poparcie społeczne wsi dla władzy. W skali kraju pojawiła się nadwyżka towarowa rolnictwa.

Znacjonalizowane również zostały przedsiębiorstwa przemysłu w jego głównych gałęziach oraz środki transportu kolejowego. R. Pipes podaje, że w 1920 roku tylko 10% robotników było zatrudnionych w przedsiębiorstwach prywatnych, zaś 90% w państwowych albo spółdzielczych⁷⁶.

Zasadniczo Gruzja znajdowała się w bardzo trudnej sytuacji ekonomicznej. Nie było własnej waluty; rząd emitował obligacje, tzw. ruble gruzińskie. Nie było sprawnego aparatu ściągania podatków. Ogromnym ciężarem dla kraju były wydatki na wojsko (1/3 wydatków), a na początku 1919 roku wydatki trzy i pół razy przekraczały dochody⁷⁷. Kraj był dodatkowo rujnowany przez rabunkową politykę quasi-sojusznika – wojska niemieckie.

KONIEC MARZEŃ

Najwcześniej (IV 1920) władza komunistyczna została siłami 11. armii Armii Czerwonej zaprowadzona w Azerbejdżanie. Tam data ataku bolszewickiego nie była przypadkowa.

⁷² W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 81-82.

⁷³ R. Pipes, *Czerwone imperium...*, s. 215.

⁷⁴ W. Materski, *Georgia rediviva...*, s. 131; W. Materski, *Gruzja...*, s. 84; A. Furier, *Gruzja niepodległa...*, s. 145; zob. też R. Pipes, *Czerwone imperium...*, s. 215-216; P. Dąbrowski, M. Kopperia, *Parlament Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej...*, s. 188.

⁷⁵ Wiktor Michajłowicz Czernow (1873-1952), główny teoretyk i twórca programu socjalistów-rewolucjonistów, był autorem idei „socjalizacji ziemi” zakładającej likwidację jej własności prywatnej bez nacjonalizacji gruntów przekazywanych rolnikom. Czernow był m.in. ministrem rolnictwa w Rządzie Tymczasowym i m.in. występował przeciwko nieograniczonej własności prywatnej i stosowaniu w gospodarstwie rolnym pracy najemnej, a za zasadą oparcia prawa władania ziemią na pracy; opowiedział się za natychmiastowym zniesieniem prywatnej własności ziemi i jak to mieli w programie eserowcy, chciał upowszechnienia obszczyzny – wspólnoty wiejskiej. Bliżej zob. A. Lityński, *Ziemia i praca, chłopi i kulacy w Rosji i ZSRR 1917-1941* [księga jubileuszowa Profesor Teresy Kurowskiej WPiA UŚ, w druku].

⁷⁶ R. Pipes, *Czerwone imperium...*, s. 215.

⁷⁷ Ibidem, s. 216.

SZPR Denikina były rozbite, co miało nie tylko znaczenie militarne, lecz także polityczne, jako że Denikin był uznawany i wspierany przez Ententę. Wtedy to (23 IV 1920) w Turcji Mustafa Kemal Pasza uzyskał pełnomocnictwa faktycznie dyktatorskie⁷⁸ i natychmiast zaproponował czerwonej Rosji nawiązanie stosunków dyplomatycznych i walkę z *wersalskim dyktatem* mocarstw zachodnich, które zmierzały do rozbioru Imperium Osmańskiego. 29 kwietnia 1920 r. Wojenno-Rewolucyjny Komitet ogłosił, i zawiadomił Lenina, o utworzeniu niezawisłej Azerbejdżańskiej Republiki Radzieckiej⁷⁹. Kolej przysłała na Armenię. 29 listopada 1920 r. nikomu nieznana grupa komunistów, mianując się Komitetem Rewolucyjnym Armenii, proklamowała Armenię Socjalistyczną Republiką Radziecką⁸⁰. Tego samego dnia sowiecki poseł w Erewaniu wręczył rządowi Demokratycznej Republiki Armenii ultimatum z żądaniem niezwłocznego przekazania władzy Komitetowi Wojskowo-Rewolucyjnemu Socjalistycznej Radzieckiej Republiki Armenii. Jednocześnie kolumny 11. armii sowieckiej przekroczyły granicę azerbejdżańsko-armeńską. 16 marca 1921 r. RSFRR zawarła z Turcją układ o przyjaźni, wymierzony w Wielką Brytanię i Francję. Dla realizacji tego sojuszu Rosja i Turcja podzieliły się ziemiami ormiańskimi⁸¹. Na drugim końcu czerwonego imperium skończyła się wojna z Polską.

Teraz kolej przysłała na Gruzję.

Przed świtem 12 lutego 1921 r. silna 11. armia Armii Czerwonej, dowodzona przez Michała Lewandowskiego⁸², a składająca się – jak to sam Ordżonikidze⁸³ określił –

⁷⁸ Bliżej o tych wydarzeniach i kontaktach Turcji z Rosją zob. W. Materski, *Georgia...*, s. 172; T. Świętochowski, *Russian Azerbaijan...*, s. 162; J. Reychman, *Historia Turcji...*, s. 296; J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa 1914-1918*, Warszawa 1991, s. 296-297; K. Kontek, *Mustafa Kemal Atatürk i jego współczesny wizerunek*, „Etnografia Polska” 2011, t. 55, z. 1-2, s. 227-248.

⁷⁹ *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957*. Издательство Академии Наук СССР. Москва 1957, s. 122-123; *История советской конституции (в документах) 1917–1956*. Государственное издательство юридической литературы, Москва 1957, s. 231-232.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 134-135.

⁸¹ Bliżej zob. A. Lityński, *Armenia na drodze do leninowsko-kemalowskiego rozbioru (1917-1921)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (w druku).

⁸² Michaił Karłowicz Lewandowski, ur. w 1890 r. w Tyflisie, zm. 1938 r. w Moskwie; ojciec był Polakiem, chłopem wcielonym do armii carskiej, matka Rosjanką, po śmierci ojca w 1892 r. matka wyszła za mąż ponownie za Kozaka terskiego; od 1910 w szkole wojskowej, potem w jednostce wojskowej w Gori; od 1914 na frontach wojny światowej, m.in. pod Warszawą, w Galicji, awansowany kolejno do stopnia kapitana; po demobilizacji w 1918 powrócił do Groznego, gdzie organizował Czerwoną Gwardię w Grozным; Ludowy Komisarz ds. Wojskowych Radzieckiej Republiki Tereckiej; walczył na czele Czerwonej Gwardii w rejonie Biesłanu, Władykaukazu, z siłami Denikina na Północnym Kaukazie, stale awansował, w maju 1920 przeprowadził operację obalenia Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu i przejścia władzy przez bolszewików; to samo przeprowadził w II 1921 w Gruzji; stale awansowany, na wysokich stanowiskach wojskowych na Kaukazie, w Turkiestanie, Dalekim Wschodzie i in.; 1932-33 na stażu w Niemczech; członek KC KP Gruzji; członek Centralnego Komitetu Wykonawczego ZSRR; członek Rady Wojennej przy Ludowym Komisariacie Obrony ZSRR; odznaczony Orderem Lenina i innymi; aresztowany II 1938 przyznał się do udziału w spisku trockistowskim w wojsku, skazany przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR na karę śmierci, natychmiast rozstrzelany; w 1956 r. zrehabilitowany.

⁸³ Sergo Ordżonikidze (właśc. Grigorij Konstantinowicz Ordżonikidze), 1886-1937, Gruzyn, od 1903 aktywny w ruchu rewolucyjnym Zakaukazia, uczestnik październikowego zamachu stanu bolszewików w Piotrogradzie, członek KC SDPRR(b), RKP(b) i WKP(b), 1927-1930 przewodniczący Centralnej Komisji Kontroli WKP(b), 1930-37 członek KC i członek Biura Politycznego KC WKP(b), komisarz ludowy przemysłu ciężkiego ZSRR; aktywny działacz zwłaszcza jako komisarz Armii Czerwonej

w znacznym stopniu z „kryminalistów i bandytów”⁸⁴, wyrzutków społecznych, uderzyła na Gruzję, wychodząc z Armenii. 18 marca 1921 r. rząd Demokratycznej Republiki Gruzji oraz członkowie akredytowanych przedstawicielstw innych krajów drogą morską opuścili kraj. To był koniec nie tylko Demokratycznej Republiki Gruzji, lecz także w ogóle koniec niezawisłego kraju na Kaukazie i Zakaukaziu na okres siedemdziesięciu lat.

Bibliografia

- Czeszejko-Sochacki Z., *System konstytucyjny Szwajcarii*, Warszawa 2002.
- Dąbrowski P., Khoperia M., *Parlament Gruzińskiej Republiki Demokratycznej w latach 1918-1921*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne”, Opole 2016, XIV, z. 2.
- Demetrashvili A., *Chronicles of Constitutionalism in Georgia*, [w:] <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423908116.pdf> [dostęp: 1.02.2018].
- Furier A., *Gruzja niepodległa – od monarchii do republiki*, Szczecin 2015.
- Georgia's Declaration of Independence – 1918, <http://www.ericlee.info/theexperiment/declaration.php> [dostęp: 31.01.2018].
- German History in Documents and Images. Mudros Agreement: Armistice with Turkey (October 30, 1918). Volume 6. Weimar Germany, 1918/19–1933.
- Kontek K., *Mustafa Kemal Atatürk i jego współczesny wizerunek*, „Etnografia Polska” 2011, t. 55, z. 1-2.
- Leksykon historii świata: Rosja*, red. W. Sienkiewicz, Warszawa 2001.
- Lityński A., *Armenia na drodze do leninowsko-kemalowskiego rozbioru (1917-1921)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (w druku).
- Lityński A., *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików)*, wyd. 3, Warszawa 2017.
- Lityński A., *Ziemia i praca, chłopci i kułacy w Rosji i ZSRR 1917-1941* [księga jubileuszowa Profesor Teresy Kurowskiej WPiA UŚ (w druku)].
- Materski W., *Georgia rediviva. Republika Gruzińska w stosunkach międzynarodowych 1918-1921*, Warszawa 1994.
- Materski W., *Gruzja*, Warszawa 2000.
- Materski W., *Powstanie narodowyzwoleńcze 1924 r. w Gruzji*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” , t. XXXIV
- Matsaberidze M., *The Democratic Republic of Georgia (1918-1921) and the search of the Georgian model of democracy*, [w:] *The Making of Modern Georgia, 1918-2012: The First Georgian Republic and Its successors*, red. S.F. Jones, New York 2014.
- Morawski W., Szawłowska S., *Wojny rosyjsko-tureckie od XVII do XX wieku*, Warszawa 2006.
- Nikola Siemienowicz Czcheidze, http://www.hrono.ru/biograf/bio_ch/chheidze_ns.php [dostęp: 20.10.2017].

na Ukrainie i na Kaukazie; brutalnie przeprowadzał akcje likwidujące fizycznie przeciwników politycznych na Zakaukaziu, wierny przyjaciel i sojusznik Stalina w rozgrywkach frakcyjnych; popełnił samobójstwo po starciu z Stalinem, ale nie wyklucza się zabójstwa. *Leksykon historii świata: Rosja*, red. W. Sienkiewicz, Warszawa 2001, s. 191; G. Przebinda, J. Smaga, *Kto jest kim w Rosji po 1917 roku*, Kraków 2000, s. 211.

⁸⁴ Cyt. za W. Materski, *Gruzja...*, s. 108.

- Olszewski P., *Polityka bolszewików wobec niepodległej Gruzji w latach 1918-1921*, „Dzieje Najnowsze” 1997, t. 29, z. 3.
- Olszewski P., *Polityka Ententy wobec Zakaukazia 1918-1921 (Zarys problematyki)*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Historica” 1997, t. 59.
- Pajewski J., *Pierwsza wojna światowa 1914-1918*, Warszawa 1991.
- Papuashvili G., *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia: Looking Back after Ninety Years*, <http://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/173529/1/The1921ConstitutionOfTheDemocraticRepublicOfGeorgia.pdf> [dostęp: 24.01.2018] .
- Pipes R., *Czerwone imperium. Powstanie Związku Sowieckiego*, Warszawa 2015.
- Przebinda G., Smaga J., *Kto jest kim w Rosji po 1917 roku*, Kraków 2000.
- Reychman J., *Historia Turcji*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1973.
- „Robotnik. Centralny organ PPS” z 26 IX 1924 r.
- Traktat z 3 marca 1917 r. pomiędzy Niemcami, Austro-Węgrami, Bułgarią i Turcją z jednej strony a Rosją z drugiej strony, <http://tnke.home.pl/armianiemiecka/Dokument/1918b.htm> [dostęp: 28.10.2017].
- Urushadze L.Z., *Democratic Republic of Georgia 1918-1921*, https://archive.org/stream/DemocraticRepublicOfGeorgia19181921/DRG_djvu.txt [dostęp: 24.01.2018].

Streszczenie: Po rewolucji lutowej 1917 r. w Rosji narody byłego Imperium Rosyjskiego próbowały utworzyć swoje niepodległe państwa. Tak było również z trzema narodami (krajami) Zakaukazia: Ormianami (Armenią), Azerami (Azerbejdżanem), Gruzinami (Gruzją). Po traktacie brzeskim (3 marzec 1918) Rosja bolszewicka w praktyce <w rzeczywistości> oddała teren Zakaukazia Niemcom i Turcji. Szczególnie Turcja wykazywała postawę agresywną i aneksjonistyczną. Armenia najpierw wspólnie z Azerbejdżanem i Gruzją utworzyła Zakaukaską Demokratyczną Federacyjną Republikę. Ta się wkrótce rozpadła. Rozbieżności były zbyt duże. Azerbejdżan chciał się wiązać z Turcją, Gruzja z Niemcami, zaś Armenia liczyła na „białych” Rosjan (generała Denikina). Każdy z trzech krajów utworzył osobne niepodległe republiki: m.in. powstała Demokratyczna Republika Gruzji. Niemcy i Turcja wojnę światową wkrótce przegrały, ale od północy Kaukaz atakował najpierw „biały” generał Anton Denikin, popierany przez Anglię i Francję. Potem (1920) wkroczyli tam bolszewicy. Bolszewicy, siłą zbrojną rosyjskiej Armii Czerwonej, po kolei obalali niepodległe rządy tych republik, ustanawiali własne rządy i wcielali te kraje do Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej [RSFRR]. RSFRR 16 marca 1921 r. zawarła z Turcją układ o przyjaźni. Dla realizacji tego sojuszu Rosja i Turcja podzieliły się ziemiami Zakaukazia.

Słowa kluczowe: Gruzja, historia, Turcja, Rosja bolszewicka

GEORGIAN ATTEMPTS TO BECOME INDEPENDENT. 100TH ANNIVERSARY OF DECLARATION OF DEMOCRATIC REPUBLIC OF GEORGIA (1918)

Summary: After February Revolution of 1917 in Russia, the nations of the previous Russian Imperium began their efforts to get their independency, among them were three nations of Transcaucasia: Armenians (Armenia), Azeris (Azerbaijan), Georgians (Georgia). After

the Treaty of Brest-Litovsk of 3rd March 1918, Bolshevik Russia in reality handed over the territory of Transcaucasia to Germans and Turks. Especially Turkey became aggressive and expansive. Armenia together with Azerbaijan and then together with Georgia set up Transcaucasian Federal Democratic Republic which collapsed soon.

There were significant discrepancies among the nations. Azerbaijan wanted to get union with Turkey, but Georgia preferred Germany and Armenia counted on “white” Russia (general Denikin). Each of these three countries set up own independent republics, among other Democratic Republic of Georgia. Soon Germany and Turkey lost the First World War, but north Caucasus was attacked by troops of General Denikin supported by England and France. Later on, in 1920, Bolsheviks entered this territory. The Red Army of Bolsheviks conquered each of the independent republics one by one, set up own governments and incorporated the territories into Russian Socialistic Federal Soviet Republic [RSFSR]. On 16 March 1921, RSFSR signed friendship agreement with Turkey. As a result of this agreement, Russia and Turkey divided the territory of Transcaucasian between them.

Keywords: Georgia, history, Turkey, Bolshevik Russia